

УДК 314.74

П'ятковська О.Р.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

ОЦІНКА ПОТЕНЦІЙНОЇ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

ESTIMATION OF POTENTIAL MIGRATION OF LABOUR FORCE: THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено систематизацію теоретико-методологічних підходів у наявних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, які вивчають наміри чи бажання робочої сили щодо реалізації міграційних бажань, із застосуванням міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: міграційні наміри, потенційна міграція, міграційний процес, мобільність, міграційна мотивація.

АННОТАЦИЯ

В статье осуществлена систематизация теоретико-методологических подходов в имеющихся отечественных и зарубежных исследованиях, изучающих намерения или желания рабочей силы по реализации миграционных желаний, с применением междисциплинарного подхода.

Ключевые слова: миграционные намерения, потенциальная миграция, миграционный процесс, мобильность, миграционная мотивация.

ANNOTATION

The author of the article systematizes on multidisciplinary bases the theoretical and methodological approaches in current researches studying intention or desire of labor force to migrate.

Keywords: migration intentions, potential migration, migration process, mobility, migration motivation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України, ускладненому світовою економічною та політичною кризами, помітною стає проблема розвитку людських ресурсів. Згідно з даними ООН чисельність населення України до 2100 р. зменшиться на 18 млн. осіб [1, с. 22]. Окрім природного приросту населення, провідну роль у цій проблемі відіграє зовнішня міграція населення. Якщо розглядати міграційний процес з точки зору концептуальних теорій, то слід сказати, що, згідно з «тристадійною концепцією міграційного процесу» Л. Рибаківського, першим структурним елементом є формування «установки» на міграцію (формування мобільності), а вже потім наступні стадії, такі як фізичне переміщення та інтеграція у нове середовище [2]. Тому дослідження першої стадії міграційного процесу – міграційних настроїв серед населення – стає особливо актуальним, адже дає можливість побачити перспективу динаміки міграції як складної і багатогранної системи, спрогнозувати її можливий розвиток, а також вчасно розробити необхідні механізми регулювання цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню міграційних намірів населення України загалом присвячені дослідження Е. Лібанової, О. Позняка, І. Лапшиної, О. Бетлій. Соціологічні дослідження міграційних намірів молоді в Україні проводили І. Прибиткова, О. Балакірева, Д. Мельничук. Теоретико-методологічні підходи до аналізу першої стадії міграційного процесу в українському науковому середовищі розробляли В. Кіпень, І. Прибиткова, О. Овчинікова, М. Слюсаревський та О. Блінова, у російському – Л. Рибаківський, Т. Заславська, В. Мойсеєнко. Серед західних зарубіжних дослідників оцінкою міграційного потенціалу займаються Ч. Дустменн, Х. Брукер, М. Фертіг, М. Каханес, С. Лово, А. Зайцева.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Усі вищезазначені дослідження застосовують різні методологічні підходи до дослідження міграційних намірів, а також формулюють окремі теоретичні концепції щодо окреслення першого етапу міграційного процесу – прийняття рішення про міграцію.

Мета статті полягає у здійсненні систематизації теоретико-методологічних підходів у наявних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, які вивчають наміри чи бажання населення щодо реалізації міграційних бажань, із застосуванням міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення вищезазначеної мети публікації насамперед окреслимо особливості теоретичних підходів до визначення таких ключових понять, як, зокрема, «потенційна міграція», «потенційна мобільність» «міграційний потенціал».

Л. Рибаківський, розробник концепції «тристадійного міграційного процесу», намагаючись визначити різницю між «мобільністю» та «міграцією», подає таке тлумачення мобільності: потенційна готовність населення до зміни свого територіального статусу, посилюючись частково на М. Курмана, який ще у 1973 р. обґрунтовував, що «мобільність» означає потенційну здатність або готовність індивіда до дій, а також на Т. Заславську, яка вважала, що мобільність – психологічна готовність до переміщення, а міграція – фактичне переміщення населення [3]. Зважаючи на такі підходи, Л. Рибаківський виокремив першу стадію міграційного процесу – формування територіальної мобільності населення, тобто його певного соціально-психологічного стану. Однак мати високу мобільність

і бути потенційним мігрантом – зовсім різні поняття. Ще в кінці 60-х рр. минулого століття Т. Заславська відзначала, що, крім практичної реалізації схильності до переселення, є і процес формування потенційної схильності до міграції. Через два роки вона дала закінчене визначення цього поняття: «позитивне ставлення до мобільності, яке поєднується з прийнятим, але ще не реалізованим рішенням про переміщення, являє собою так звану потенційну мобільність» [3]. Виходячи з більш пізнього розуміння нею цього явища, в наведеній цитаті, на думку Л. Рибаківського, слід мобільність замінити міграцією. У сфері міграції «село-місто» це положення було інтерпретовано Л. Корель, на думку якої «потенційна міграція – психологічний стан готовності сільського жителя до виїзду з даного села» [4, с. 111-112]. Отже, російські вчені сходяться у позиції, що «потенційна міграція» – психологічний стан готовності особи до міграції, тобто установка і намір виконання цієї дії, або, іншими словами, прийняте, але ще не реалізоване рішення про переміщення. Відповідно, обсяги потенційної міграції можна визначити за допомогою анкетного опитування населення. Тих респондентів, які на відповідне запитання анкети відповідають, що вони мають намір мігрувати, можна зарахувати до потенційних мігрантів різного ступеня ймовірності виїзду, а решту – до стабільних (стаціонарних) жителів [2]. Дещо схожої позиції дотримуються дослідники «Gallup» під час розрахунку Індексу потенційного міграційного сальдо (англ. Potential Net Migration Index, PNMI). Зокрема, PNMI – це різниця між особами, які декларують бажання виїхати назавжди з країни проживання, якщо виникне така можливість, та тими, які декларують бажання в'їхати в цю країну, і представлена як відсоток від загальної чисельності населення цієї країни [5].

Водночас українські науковці В. Кіпень та М. Авксент'єв, аналізуючи міграційний потенціал населення України, зазначають, що «міграційний потенціал в найбільш загальному розумінні може трактуватись як частка населення з певним рівнем психологічної готовності до виїзду, яка характеризується прийнятим, але не реалізованим рішенням про переїзд» [6, с. 25]. Якщо виходити з такого трактування, то можна сказати, що автори фактично розглядають групи «потенційних мігрантів», тому їхні методологічні підходи до аналізу «міграційного потенціалу» є також актуальними в контексті тематики нашої публікації. Вважаючи базовою методологічною установкою в дослідженні «міграційного потенціалу країни» теорію «виштовхування – притягання», В. Кіпень та М. Авксент'єв дефінують «міграційний потенціал» як можливість на певний момент чисельність населення, яка може виїхати з країни проживання за умови збереження значущості і структури виштовхуючих і утримуючих чинників [6, с. 9]. Міграційний потенціал може

бути реалізований протягом 5-7 років, оскільки після закінчення цього терміну суттєво змінюються «міграційні установки», крім того, змінюється і склад населення, особливо найбільш мобільних вікових груп [6, с. 9]. Щодо «міграційної установки», то її науковці визначають як мінливу ситуацію, що складається в країні мешкання і державі потенційної еміграції, а «міграційну поведінку» – як сукупність дій і стосунків, що детермінують переселення індивідів або відмову від нього [6, с. 28]. Виходячи з такого трактування міграційної установки, в контексті дослідження потенційної міграції, на наш погляд, варто також враховувати аспекти економічних теорій міграції, зокрема неокласичні макро- та мікротеорії [7]. В рамках вивчення «міграційної поведінки» досліджуються соціально-психологічні аспекти індивідуального, групового і масового ставлення людей до зміни місця їх проживання. М. Слюсаревський та О. Блінова, які аналізували психологію міграції, окреслили поняття «міграційної поведінки» як сукупність дій та відносин, які опосередковано впливають на переселення індивідів або відмову від переселень, а її спонукальними чинниками дослідники визначили «міграційне настановлення», «міграційну мотивацію» та «міграційну готовність» [8, с. 57]. Так, «міграційне настановлення» – психічний регулятор поведінки особистості, який визначає узгодженість дій, детермінованих позитивним чи негативним ставленням до зміни місця та умов життя, тобто міграційне настановлення визначає готовність до певного результату міграційної поведінки [8, с. 57]. Дещо схоже трактування знаходимо в І. Прибиткової, яка, досліджуючи «міграційний потенціал» молоді, вважає, що цей потенціал вимірюється структурою «міграційних настанов», до яких відносяться, по-перше, частка осіб, що ухвалила рішення поїхати з країни, проте ще не здійснила його, по-друге, частка населення, що не виявила бажання покинути старе і звичне місце проживання [9].

«Міграційна мотивація», або «міграційні мотиви», – спонукальний елемент міграційного настановлення, що розкриває якісний бік потреби індивіда у зміні місця проживання, умов праці тощо і визначається як психічний стан особистості, який спонукає її до досягнення певних цілей через зміну місця проживання [8, с. 57]. Водночас Н. Рейчлова під час дослідження міграційної мотивації пропонує враховувати не лише теорію Д. Мессея, але й з теорію мотивації А. Маслоу [10].

Комплексність підходу М. Слюсаревського та О. Блінової до визначення поняття «міграційна готовність» дає змогу нам зробити висновок про те, що це – досить складне психологічне явище, що належить до проявів самоорганізації людини, яке виникає в умовах, які депривують потребу особистості у самореалізації, має системну детермінацію (запускальна,

причинова, обумовлювальна) та два структурні блоки: перший – загальний (тобто особистісна налаштованість на зміну регіону проживання), другий – підготовка до практичної реалізації міграційної активності [8 с. 58-62]. Водночас міграційна готовність має такі основні компоненти: когнітивний (знання про умови та можливості працевлаштування закордоном); емоційно-оцінковий (позитивна оцінка праці закордоном та негативна оцінка праці в країні проживання); поведінковий (безпосередні дії, спрямовані на пошук роботи закордоном та підготовку до трудової міграції) [8, с. 63].

О. Овчиннікова окреслила оцінку «міри міграційної готовності» як комплексний показник, що враховує сукупний вплив факторів та інших чинників, які визначають схильність до міграції, а також є характеристикою потенційної міграції [11, с. 3]. Так, із використанням методів нечіткої логіки для оцінки міри міграційної готовності автор вважає, що вхідними змінними є набір певних даних, для отримання яких розглядаються можливості практичного застосування методів багатовимірного аналізу, соціологічного вибіркового опитування та нечіткої логіки в міграційних дослідженнях. Загалом для моделювання міграційної готовності методами нечіткої логіки О. Овчиннікова запропонувала використовувати як кількісні вхідні змінні, що є реальними статистичними даними, так і якісні, для опису яких використовують умовну шкалу оцінювання. Для ефективності відбору вибірки для проведення соціологічних кількісних і якісних досліджень автор запропонувала застосування кластерного аналізу (для формування однорідних груп), а також методи дискримінантного аналізу. Вихідний параметр представлено як багатокритеріальний вибір альтернатив з використанням правил нечіткого виведення. Вихідна змінна «міра міграційної готовності» приймає значення з проміжку [0, 1], але, на думку О. Овчиннікової, цю змінну можна також виразити за допомогою нечітких термів «висока», «вище за середню», «середня», «нижче за середню» й «низька», для яких дослідник розробила відповідні формули [11, с. 13-15].

У цьому контексті слід зазначити, що В. Кіпень та М. Авксентьєв виділяють «ядерний», «ймовірний» та «сукупний» міграційний потенціал: «переконані, тверді мігранти – ядро», «ймовірні, але такі, що не прийняли рішення», яких можна визначити як сукупний міграційний потенціал країни [6, с. 104-110]. Відповідно, найбільш значимим для розуміння рівня реального масштабу частки тих громадян України, які нині практично готові виїхати з країни на якийсь тривалий термін або навіть назавжди, є показник «ядерного» міграційного потенціалу. Крім того, на думку цих дослідників, міграційний потенціал України виразно «воронкоподібний». «Воронка міграційного потенціалу» існує у двох вимірах:

з одного боку, за вектором географічно-цільовим, з іншого боку, за твердістю установок на міграцію [6, с. 10]. В. Кіпень та М. Авксентьєв вважають, що найважливішою детермінантою міграційного потенціалу є оцінка наявної соціально-економічної ситуації в місці проживання і перспективи її зміни в майбутньому як з погляду конкретних чинників, що впливають на сприйняття, так і з позицій можливих шляхів і способів її зміни [6, с. 11].

Якщо розглядати методологію дослідження потенційної міграції в Європі, то слід сказати, що зарубіжні експерти застосовували низку різних методів аналізу. Актуальність прогнозування потенційної міграції з певних країн чи регіонів в Європі почала активно зростати у процесі розширення ЄС, включення нових країн-членів та, відповідно, була зумовлена потребою прогнозування можливих міграційних загроз, а також обумовлювалася потребою у прийнятті рішень щодо подальшого розширення ЄС. Так, Л. Лайард в одних з перших досліджень із використанням аналізу міграційних потоків з Південної до Північної Європи, в Північній Америці протягом 1950-1960-х рр., а також міграції з Мексики до США протягом 1970-1980-х рр. провів оцінку потенційної міграції з країн Східної до країн Західної Європи [12].

П. Ландборг, який застосовував схожі підходи до аналізу, методом екстраполяції вираховував потенційну міграцію з Польщі до країн Балтії, німецькі науковці Ф. Францмейер, Х. Брукер використовували метод екстраполяції на основі крос-секційної моделі даних щодо міграційного сальдо вибраних країн Європи для виявлення потенційної міграції з новоприсоеднаних країн до ЄС, а саме Чехії, Угорщини, Польщі, Словаччини та Словенії [13, с. 7-8]. Т. Бауер і К. Зіммермен для аналізу потенційної міграції під час розширення ЄС на південь застосовували багатфакторні регресії із використанням змінних країн-донорів мігрантів за умови двох сценаріїв розвитку, а саме обмеженої та вільної мобільності [13, с. 7-8]. А. Зайцева, враховуючи вищезазначені попередні дослідження європейських вчених, розробила власну модель оцінки потенційної міграції з урахуванням показників як країни-донора, так і країни призначення, наприклад, різницю у рівнях безробіття, ВВП на одну особу, індекс людського розвитку, можливість вільного пересування (візових обмежень) та наявність попередніх міграційних потоків з конкретних країн, оскільки вони впливають на формування міграційної інфраструктури, культури, політики та загалом ставлення до іммігрантів у країні призначення, а також відстань між країною-донором та країною-реципієнтом [13].

Деяко схожого підходу у своєму дослідженні дотримуються М. Фертіг та М. Каханец: здійснюючи аналіз потенційної міграції з країн Східного партнерства до країн-членів ЄС, вони

вибудовують модель на основі теорій Хаттона, Фертіга, Харріс-Тодаро, С'ястада з урахуванням таких параметрів, як різниця у рівнях заробітної плати, рівнях безробіття, частка мігрантів з цієї країни (яка може мати *network & crowding effect*), частка молоді (вагомий демографічний аспект), політика обмеження міграції країною призначення з країн походження [14].

С. Лово у своєму дослідженні потенційної міграції з 25 країн Європи робить висновок про важливість врахування відносних показників, які є визначальними для потенційних мігрантів, наприклад, таких, як задоволеність життям, а також виводить загальну модель харак-

теристик потенційної міграції особи i , яка має бажання виїхати назавжди з країни j як бінарну залежну змінну d_{ij} (1):

$$d_{ij} = \alpha + x_{ij}\beta + \varepsilon_{ij}, \quad (1)$$

де x_{ij} – матриця індивідуальних характеристик потенційних мігрантів [15]. З огляду на бінарний характер залежної змінної рівняння (1) оцінюється з використанням регресійної логістичної моделі, тобто помилка регресії ε_{ij} відповідає розподілу логістичної моделі. Під час проведення емпіричних розрахунків серед індивідуальних характеристик потенційних мігрантів дослідник використала такі показники, як вік, зайнятість, стать, рівень корупції,

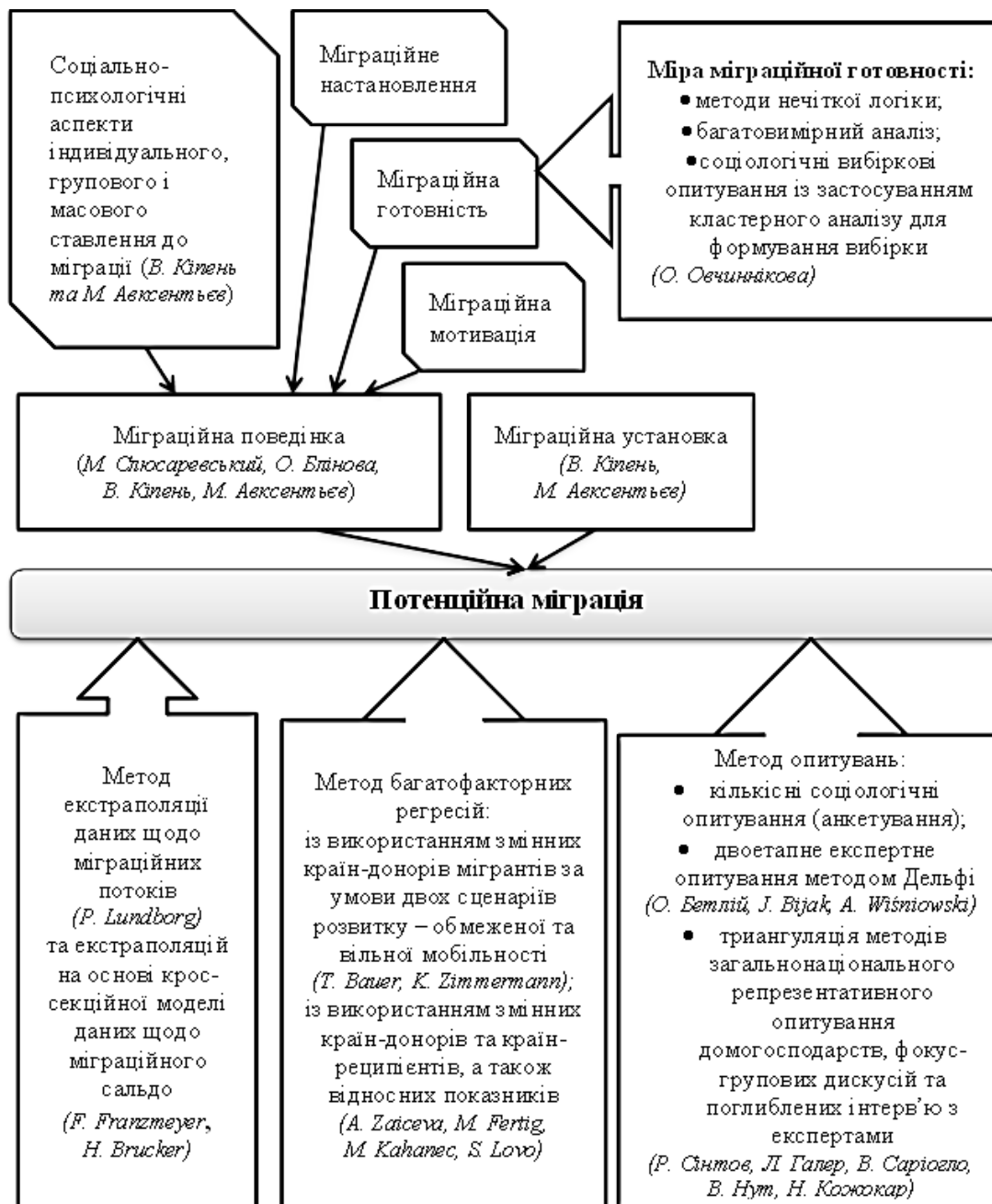

Рис. 1. Систематизація методологічних підходів до оцінки потенційної міграції робочої сили

Джерело: складено автором за [2-3; 5-6; 8-17]

сімейний стан, наявність дітей, освіта, рівень доходу, задоволеність життям, покращення економічної ситуації в країні, покращення міста проживання респондентів, оптимізм, наявність родини закордоном. Натомість детермінантами вибору країни призначення потенційних мігрантів були виділені такі показники: ВВП на одну особу, рівень безробіття, відстань між країною походження та країною призначення, мова, частка мігрантів, клімат країни призначення, податкові збори та соціальні виплати, корупція, свобода вибору [15].

Соціологічні дослідження становлять також досить вагомий інструментарій для визначення потенційної міграції. Так, як уже було вище зазначено, російські вчені переконані, що потенційними мігрантами можна вважати тих, хто на запитання в анкеті щодо наявності у нього бажання виїхати закордон дав ствердну відповідь. Проте сьогодні серед дослідників розроблено декілька варіацій у межах соціологічних методів виявлення потенційних мігрантів. Наприклад, міжнародна група дослідників (О. Бетлій, Дж. Війяк, А. Вісновскі) проекту «Прогноз міграції між ЄС, Вишеградською четвіркою і країнами Східної Європи: вплив від скасування візового режиму» застосовує метод Дельфі для виявлення потенційної міграції. Зокрема, за результатами двоетапного опитування методом Дельфі було отримано узагальнену думку експертів щодо поточних і майбутніх тенденцій міграції між країнами ЄС, Вишеградської четвірки та трьома країнами Східної Європи, їх визначальних факторів і зв'язків між скасуванням візового режиму для короткострокових поїздок і міграцією [16]. У рамках проекту МОМ «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» під час обстеження до потенційних трудових мігрантів зараховували осіб, які постійно мешкають на момент інтерв'ю у країні свого проживання, але мають намір переїхати в іншу країну, ніж країна їхнього проживання, у найближчі 12 місяців [17, с. 22]. Для дослідження потенційних трудових мігрантів поруч з наявними трудовими мігрантами експерти застосовували триангуляцію методів загальнонаціонального репрезентативного опитування домогосподарств, фокус-групових дискусій та поглиблених інтерв'ю з експертами [17, с. 23-28].

Висновки. Підводячи загальний підсумок проведеного аналізу, можемо здійснити систематизацію підходів до оцінки потенційної міграції робочої сили (рис. 1) та зазначити, що перспективою подальшого дослідження може стати удосконалення методів прогнозування міграційних потоків із застосуванням міждисциплінарного підходу та розширення бази статистичних показників країн-донорів, країн-реципієнтів та третіх країн.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables / United Nations Department of Economic and Social Affairs. Population Division, 2015. – New York: UN. – 60 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esa.un.org/Unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf
2. Рыбаковский Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса: [монография] / Л. Рыбаковский. – М.: Наука, 2001. – 114 с.
3. Рыбаковский Л. Миграция населения (вопросы теории): [монография] / Л. Рыбаковский. – М.: ИСПИ РАН, 2003. – 238 с.
4. Корель Л. Перемещения населения между городом и селом в условиях урбанизации / Л. Корель. – Новосибирск: Наука, 1982. – 192 с.
5. Potential Net Migration Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gallup.com/poll/166796/potential-net-migration-index-declines-countries.aspx?utm_source=PNMI&utm_medium=search&utm_campaign=tiles
6. Кіпень В. Міграційний потенціал України: [монографія] / В. Кіпень, М. Авксентьев – Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. – 128 с.
7. П'ятовська О. Передумови та чинники міжнародної трудової міграції в міграційних теоріях та їх моделях / О. П'ятовська // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер.: Світове господарство й міжнародні економічні відносини. – 2010. – № 26. – С. 163-168.
8. Слюсаревський М. Психологія міграції: [навчальний посібник] / М. Слюсаревський, О. Блінова. – Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. – 244 с.
9. Прибиткова І. Міграційний потенціал молоді України, Азербайджану та Росії / І. Прибиткова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/migratsiyuy-potentsial-molodi-ukraini-azerbaydzhanu-ta-rosii>
10. Reichlova N. Can the Theory of Motivation Explain Migration Decisions? / N. Reichlova [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi7kOCoworUAhVnKpoKHRSiAA0QFggkMAA&url=http%3A%2F%2Fies.fsv.cuni.cz%2Fdefault%2Ffile%2Fdownload%2Fid%2F2832&usq=AFQjCNHjEvrYBk0UcD9cHLcoO2nwz-YCTA>
11. Овчиннікова О. Моделі і методи для організації досліджень потенційної міграції: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / О. Овчиннікова; ТУП. – Хмельницький, 2003. – 20 с.
12. East-West Migration: the Alternatives / [O. Blanchard, R. Dornbusch, P. Krugman, R. Layard]. – Cambridge, MA: MIT Press, 1992. – 104 p.
13. Zaiceva A. Reconciling the Estimates of Potential Migration into the Enlarged European Union / A. Zaiceva // IZA Discussion Papers. – 2006. – № 2519. – 33 p.
14. Fertig M. Projections of Potential Flows to the Enlarging EU from Ukraine, Croatia and other Eastern Neighbors / M. Fertig, M. Kahanec // IZA Journal of Migration. – 2015. – № 4:6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1186/s40176-015-0029-8>
15. Lovo S. Potential Migration and Subjunctive Well-being in Europe / S. Lovo // IZA Journal of Migration. – 2014 [Електро-

- ний ресурс]. – Режим доступу: <http://izajom.springeropen.com/articles/10.1186/s40176-014-0024-5>
16. Прогноз міграції між ЄС, Вишеградською четвіркою і країнами Східної Європи: вплив від скасування візового режиму: наслідки скасування візового режиму / [за ред. М. Ярошевич, М. Ласінська, О. Бетлій] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/migration_report_ukr.pdf
17. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. – К.: МОМ, 2016. – 117 с.